

Труфанов О.

*Здобувач освітнього ступеня доктор філософії
Західноукраїнського національного університету*

ФІСКАЛЬНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Війна суттєво трансформувала умови функціонування економіки України та актуалізувала проблему забезпечення фіскальної стійкості держави. В умовах зростання бюджетних потреб, поглиблення структурних дисбалансів, скорочення ділової активності та посилення залежності від зовнішньої фінансової підтримки особливого значення набуває дослідження чинників, які сприяють розширенню тіньового сектору економіки.

Тіньова економіка є невід'ємним елементом функціонування будь-якої економічної системи, проте в умовах воєнних викликів масштаби її поширення суттєво зростають. З одного боку, неформальний сектор виконує адаптаційну функцію, сприяючи збереженню економічної активності суб'єктів господарювання в умовах кризових явищ. З іншого боку, розширення тіньової економіки призводить до звуження податкової бази, недоотримання бюджетних доходів, посилення дефіциту державного бюджету та зростання ризиків для фінансової безпеки держави.

До початку повномасштабного вторгнення обсяг тіньового сектора України оцінювався в межах 32–45%. В умовах війни цей показник, за оцінками фахівців, зріс до 50%. Тінізація охоплює як легальні види діяльності, що приховуються від обліку (наприклад, зарплати «в конвертах»), так і кримінальні сфери (контрабанда, відмивання коштів), завдаючи значних фінансових втрат державі, зокрема, лише у 2024 році через економічну діяльність, яка не обкладається податками, державний бюджет втратив близько 800 мільярдів гривень;

З огляду на багатофакторний характер процесів тінізації економіки передумови її розширення доцільно виділити дві взаємопов'язані групи: фіскальні та інституційні.

До фіскальних передумов належать фактори, пов'язані з функціонуванням системи публічних фінансів та податкового регулювання. Серед них доцільно виокремити зростання бюджетного дефіциту та потреби держави у мобілізації фінансових ресурсів, нерівномірний розподіл податкового навантаження, зниження фінансової стійкості суб'єктів господарювання, дефіцит обігових коштів, скорочення прибутковості бізнесу, обмежені можливості доступу до фінансових ресурсів та посилення фіскального тиску на легальний сектор економіки. Сукупний вплив зазначених чинників формує стимули до використання неформальних механізмів ведення господарської діяльності та мінімізації податкових зобов'язань.

Нейтралізація фіскальних передумов тінізації повинна ґрунтуватися на забезпеченні збалансованості податкового навантаження, підвищенні прогнозованості податкової політики та створенні сприятливих умов для легального ведення бізнесу. Важливими інструментами виступають удосконалення механізмів податкового стимулювання, розширення доступу суб'єктів господарювання до фінансових ресурсів, підтримка малого та середнього підприємництва, розвиток програм державного кредитування та мінімізація витрат, пов'язаних із виконанням податкових зобов'язань.

Інституційні передумови характеризують якість функціонування державних інститутів та ефективність регуляторного середовища. До них належать криза правового адміністрування, нестабільність нормативно-правової бази, часті зміни податкового законодавства, послаблення контрольних механізмів, зростання трансакційних витрат, асиметричність правозастосовної практики та недостатній рівень довіри між державою і бізнесом. Сукупність зазначених чинників створює сприятливі умови для поширення неофіційної зайнятості, приховування доходів та використання

позаоблікових фінансових схем. Нейтралізація інституційних передумов передбачає підвищення ефективності правового адміністрування, забезпечення стабільності регуляторного середовища, удосконалення механізмів державного контролю, скорочення трансакційних витрат ведення бізнесу та забезпечення прозорості діяльності державних органів. Важливого значення набуває формування партнерської моделі взаємовідносин між державою та платниками податків, підвищення рівня податкової культури та зміцнення довіри до державних інститутів.

Окремим напрямом детінізації економіки в сучасних умовах є використання цифрових механізмів управління. До них належать ризик-орієнтований податковий контроль із використанням технологій Big Data, автоматизований обмін податковою інформацією, розвиток електронних сервісів ДПС, цифровий моніторинг фінансових операцій, інтеграція державних реєстрів, розширення безготівкових розрахунків та застосування технологій штучного інтелекту у сфері податкового адміністрування.

Таким чином, ефективна протидія розширенню тіньової економіки в умовах війни повинна базуватися на комплексному поєднанні фіскальних, інституційних та цифрових механізмів, спрямованих на зміцнення фінансової стійкості держави, підвищення ефективності податкової політики та формування довіри між державою і суб'єктами господарювання.

Список використаних джерел

1. Ministry of Economy. Tendentsii tinovoi ekonomiky. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. 2022. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
2. Пискун Л. М. Теоретико-методологічні основи дослідження тіньової економіки та корупції. *Економіка та держава*. 2021. № 4. С. 143–149. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.4.143>